

ისტორიის დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილების უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი

ლიხაურისა და შიმოქმედის საეპისკოპოსო ტაძრის აღწერა ფრედერიკ დიუბუა დე მონპერეს „მოგზაურობაში“

ფრედერიკ დიუბუა დე მონპერეს „მოგზაურობის“ (Frederic Dubois de Monpereux, Voyage autour du Caucase chez les Therkesses et les Abkhases, en Colchide, en Georgie, en Armenie et en Crimée, t. I-VI, Paris, 1839-1843) მესამე ტომი შეიცავს საინტერესო მასალას გურიის შესახებ. მათ შორის ერთ-ერთი თავი ეძღვნება ლიხაურისა და შიმოქმედის ღირსშესანიშნაობათა აღწერას. სტატიაში წარმოდგენილია აღნიშნული მასალა სათანადო კომენტარების თანხლებით.

* * *

ლიხაური. რაინგისა და გიულდენშტედტის მიერ ხოტბაშესხმული ეს ქვეყანა რომ მენახა, რამდენიმე ექსკურსია ჩავატარე. თავდაპირველად გადავწყვიტე მენახა ლიხაური, რომელიც აჭარის მთების მიმართულებით 8 ვერსზე, სიღრმეში მდებარეობს. გადავედი ბუყუზე [1] და ლამაზ და მდიდარ ხეობას ავუყუვეთ. იგი ფეტვისა და სიმინდის ყანებით და ვაზებშიშვებული ხეებით იყო დაფარული. აქ მოედინებოდა უამრავი პატარა ღელე, რომლებიც აჭისწყალში [2] ჩაედინებიან. ასეთი რელიეფის მქონე მხარეს, მისი სიგანიდან გამომდინარე, შეიძლება ეწოდოს დაბლობი.

აქ წინათ მოწყობილი იყო კარანტინი, რომელიც დღეს, ახალი ნესდების თანახმად, გაუქმებულია.

ლიხაურის ხეობის სამხრეთით აღმართულია გურიის მთები, რომელთა ძირითადი თხემებიც თოვლით არის დაფარული. მათ მომრგვალებული ფორმა აქვთ და შეფენილნი არიან ტყეებით; მხოლოდ ერთი მწვერვალი, ლიხაურის სამხრეთ-დასავლეთით, გამოირჩევა თავისი პირამიდისებური ფორმით. ეს არის დიდი, პორფირიტული კლდე, რომელიც ამ მხარეში აჯარკის (Adjarka) სახელით არის ცნობილი [...].

7-8 ვერსის შემდეგ გამოვედით ტყიდან, სადაც შავ თხმელებზე ვაზი ისე იყო მიშვებული, როგორც ეს ამ მხარისათვის არის დამახასიათებელი. სოფელი ლიხაური მთელ სიგრძე-სიგანეზე ასეთი ვაზებშიშვებული ხეებით არის დაფარული. ავედით პორფირიტულ, იზოლირებულ თხემზე, გურიის მთების ქედის ძირში. ფერდობები ტყით იყო შეფენილი და ამ სიმწვანეში იკვეთებოდა ლიხაურის ციხე [3], რომელიც მხოლოდ ერთი, თლილი ქვით მშენივრად ნაგები, ძალიან ძველი კოშკისაგან შედგებოდა; შესაძლოა, ეს რომელიმე ბერძნული კოშკი იყო, შემდგომში კი იგი ოდნავ აუმაღლებიათ და უმნოდ მიუშენებიათ მაღალი გალავანი, რომელსაც დატანებული ჰქონდა სათოფურები. ეს გალავანი ციხის ზღუდეს ქმნიდა და კოშკს ორივე მხრიდან კეტავდა. ციხის ერთადერთი შესასვლელი იყო მინის დონიდან 15 ფუტზე აღმართული კარი, სადაც ადამიანები ასაღები კიბით ადიოდნენ.

გალავნით შემოზღუდულ ძალიან ვიწრო ფართობზე ციხის მეპატრონეს ხის ოთხი პატარა ქოხი ჰქონდა აშენებული, სადაც თვითონ ცხოვრობდა და ჩვენც იქვე მიგვიღო.

სალამო გალავნის ქონგურებზე სეირნობაში გავატარე და ვტკბებოდი ჩემ წინ გადაშლილი თვალუნვდენელი და ულამაზესი ხედით. ლიხაური მაგონებდა შატობრიანს და იტომს [4], რომელიც მესენის ხეობებში ამწვანებული ყვავილნარის მსგავსად არის აღმართული. მე ოზურგეთის ხედის მხოლოდ ნაწილის ასახვა მოვახერხე და რადგან მას დიდი სიმაღლიდან ვუყურებდი, შევძელი მისი ფართოდ და დეტალურად აღქმა. მოდით, მზის ჩასვლისას ერთად დავეყრდნოთ ერთ-ერთ ნახევრად ჩამონგრეულ სათოფურს; თუკი შეძლებთ, წარმოსახვით გადაავლეთ თვალი ამ პეიზაჟის მთელ უსასრულობას და მთელი გურია თქვენს ფეხქვეშ გადაიშლება. ძნელი გასარჩევია, სად არის ტყე და სად – ხეხილის ბალები, სადაც მაღლარი ვენახია გაშენებული, მის ქვეშ კი უბრალო სახლებია ჩამალული. ჩრდილოეთით დაბალი მთაგრეხილია, რომელიც გურიას ფაზისის აუზისგან გამოჰყოფს; ზემოთ კი – ერთიანად გადათეთრებული კავკასიონის ქედი, თავისი შტოქედებით აფხაზეთიდან მოყოლებული ვიდრე რაჭის მთებამდე. ყველა მწვერვალი, მათ შორის – ყველაზე დაბალიც კი, ბუნიობის წვიმების შემდეგ თოვლით იფარება; მაგრამ ამ მწვერვალებს შორის ნამდვილი მყინვარებია მხოლოდ იალბუზი და ორი პირამიდა – სვანეთის მთა თუ ფასის მთა [...].

მზე დასავლეთით იწურება – კოლხეთის ზღვის უკან, რომელიც მბრწყინავ ბარიერს ქმნის; დაბლობი კი ბინდით იფარება... ახლა გახედეთ კავკასიონის თოვლიანი მწვერვალების ვარდისფრად მო-

კამკაშე შუქს; შეხედეთ, როგორ თანდათან ქრებიან დაბალი ქედები და ბოლოს რჩება მხოლოდ კოლოსალური იალბუზი, რომლის კამკაშა წვერი უკვე ბინდგადაკრული მწვერვალების ზემოთაა. ოჰ, ჩემო მამულო! რამდენჯერ მინახავს ჩვენი ტბების ნაპირები, მონბლანი [5], რომელიც ისევე, როგორც იალბუზი, შუქურასავით ანათებდა, როცა იუნგფრაუ, ალტელსი, ფოლიერა [6] ჩრდილსა და მდუმარებაში შედიან.

ლიხაურში მზის ამოსვლამდე ნამოვდექით და ჩვენს ადგილს დავუბრუნდით. გარიჟრაჟი მსუბუქად ედება გურიის მთებს შემოქმედის ზემოთ. მალე ბუმბერაზის მწვერვალი ნათდება, ისევე როგორც სვანეთის ორი პირამიდა. ნელ-ნელა ფებოსიც [7] კეთილ ინებებს და ჩამობრძანდება რაჭის შორეულ და მბრწყინავ მწვერვალებზე; შუქი ჯადოსნურად გადადის მწვერვალიდან მწვერვალზე, ხევიდან ხევზე და დიდი ხნის მანძილზე წყვდიადით მოსილი აფხაზეთის მწვერვალებიც ნათდებიან... ბოლოს სინათლის ღმერთი კეთილინებებს და ჩვენამდეც ჩამოაღწევს: მისი სხივები მოედება თხმელებისა და ხურმის ხეების მომრგვალებულ კენწეროებს ბურუსით მოცულ დაბლობზე, რომელიც თითქოს დასერილია ტბებითა და ტბორებით.

ლიხაურის მთა შეფენილია ბროწეულის ხეებით, ვენახით, ლელვის ხეებითა და გრძელ ღეროებზე ჩამოკიდებული შავი, ნაგრძელებული ნაყოფის მქონე დაფნის მტევნებით (sic.).

ერთადერთი მნიშვნელოვანი რამ, რაც ციხესიმაგრეში ვნახე, გახლდათ ბრინჯაოს ზარბაზანი, რომელიც კოშკის თავზე ქვემეხის ხის სადგამზე იდგა. ჩემო მშვენიერო ქვეყანავ – საფრანგეთო! გადასახლებული ბ-ნ ც. პოურის წერილებთან ერთად მე აქ შენი ჰერალდიკური შრომანიც ვიპოვე; ნეტავ რა მიზანს ემსახურებოდა მისი ჩამოტანა სენისა თუ ლუარას ნაპირებიდან შორეული გურიის ერთ-ერთი სენიორის ფეოდალური ციხის კოშკში?

საკმაოდ ღრმა ჭა, რომელიც კლდეშია ამოკვეთილი, ციხეს საჭირო რაოდენობის წყლით ამარაგებს.

შემოქმედი, საეპისკოპოსო რეზიდენცია. 6 ოქტომბერი. ლიხაურიდან შემოქმედამდე 10 ვერსს ანგარიშობენ; არ ვიცი, როგორ ახერხებენ მანძილის განსაზღვრას გზის ნაპირზე ჩამწკრივებულ, შემოღობილ კარ-მიდამოებს შორის. აქ შეუძლებელია მარტო სიარული, რადგან ყველა მიმართულებით ერთმანეთზე გადაჯვარდინებულ გზეზე აუცილებლად დაიკარგებით. დიდი შარაგზები კი აქ სრულებით არ არის. ლიხაურშივე გადავედით აჭისწყალზე, მისგან ხუთი ვერსის მოშორებით კი – ავიდაყვაზე [8], ხოლო იმ მთის ახლოს, რომლის წვერზეც მონასტერია, ბუუჟის მარცხენა ნაპირს გავ-

ყვეით. იშვიათია მხარე, სადაც ამდენი მდინარე მოედინება. ჩემ მიერ ახლახან ჩამოთვლილი მდინარეების გარდა, ყოველ ფეხის ნაბიჯზე გვხვდებოდა პატარ-პატარა ნაკადულები, რომლებიც შემოდგომის წვიმების დროს მნიშვნელოვნად დიდდებიან. წყალი ძალიან გამჭვირვალე იყო, რამაც მაფიქრებინა, რომ ქედის ამ ნაწილში არ იყო იურული პერიოდის ფიქალი; ამასთანავე, მე ვერსად ვნახე მისი კვალი პორფირიტისა და გრანიტის ნატეხებს შორის, რითაც სავსეა წყაროების კალაპოტი.

შემოქმედი [9] ძველად გამაგრებული მონასტერი იყო, ისევე როგორც ყველა სხვა მონასტერი ამ მხარეში და, როგორც წესი, მტრისა თუ მეგობრის ხელით ისიც ხშირად ნადგურდებოდა. გარდა ამისა, იგი რუსებმაც დაანგრიეს შეიარაღებული ამბოხებისა და 16 წლის ჭაბუკის მიერ პოლკოვნიკ პუზირევსკის [10] მკვლელობის შემდეგ.

დანგრეული ციხის ცენტრში შემორჩენილია მხოლოდ შემოქმედის საეპისკოპოსოს ძველი ეკლესია, რომელსაც მთელი გურია ექვემდებარება.

ეს მნიშვნელოვანი ძეგლი ერთმანეთის გვერდით განლაგებული ორი ნავისაგან შედგება; მათ შორის უფრო მომცრო და, ამავე დროს, უფრო ძველი – განათებულია რვანახნაგა გუმბათით; ინტერიერის კედლები აგურით არის ამოყვანილი, გარედან კი მოპირკეთებულია მოცისფრო პორფირიტის დიდი კვადრებით, რომლებიც ჟამთასვლისაგან ერთიანად არიან დაჭმული, რაც ნაგებობას სიძველის იერს აძლევს. აქაურმა კანკელმა გამაოცა მოოქრული სპილენძის გამოსახულებათა სიმრავლით: რელიეფურად შესრულებულ გამოსახულებებს ჰქონდათ ქართული წარწერები და ამშვენებდათ მცირე ზომის, ბიზანტიურ სტილში გადაწყვეტილი ფიგურული მინანქრები, ზუსტად ისეთივე, როგორც გელათში იყო. ამ მინანქრების წარწერები ბერძნულია, თუმცა ზოგიერთ მათგანზე გაირჩევა უხეშად გამოყვანილი ქართული წარწერებიც.

ეს ეკლესია გურიის მთავრებისათვის იგივეა, რაც სენ-დენი [11] ფრანგებისათვის. აქ განლაგებული მათ საფლავებს ყუთების თუ სარკოფაგების ფორმა აქვთ და შიდა მხარეს ფილებით არიან ამოგებულნი; მათი სიგრძე 7 ფუტია, სიგანე კი – 3 და ეკლესიის იატაკის დონიდან მათი სიმაღლე ერთნახევარ ფუტს აღწევს. თითოეული მათგანი გადახურულია სამი ან ოთხი ფილით. თურქების გახშირებული შემოსევების დროს ყველა ეს საფლავი გაიხსნა და გაიძარცვა; აქა-იქ აკლია ფილებიც და მათი უდიდებულესობების ნახევრად დამსხვრეული ძვლები უწესრიგოდ მიმოფანტულან და საცო-

დავად ელიან განკითხვის დღეს, ისევე როგორც პოტოცკი და ბუდ-ზანოვი – გალიციაში [12]; რამდენიმე თავის ქალა კი აშშ-ში იატაკზე სამარცხვინოდ არის დაყრილი...

უფრო დიდი და, ამასთანავე – უფრო ახალი ეკლესია როგორც შიდა, ისე გარეთა მხრიდან თლილი ქვით არის ნაშენი. ლამაზად მოგებული, თეთრი მარმარილოსაგან უხეშად აწყობილი იატაკი მორთულია ცისფერი ლენტეხით, ისევე, როგორც ყირიმის ძველი ბერძნული ეკლესიების კოლონები. ფასადის სარკმელი ახალციხის ძველი ეკლესიისა და სხვა მრავალი ძველი მონასტრის სარკმელების მსგავს სტილშია შესრულებული. შესასვლელი მორთულია უამრავი ორნამენტით, მისი ზედა ნაწილი კი შესრულებულია სხმულით; გვერდით მოთავსებულია მარმარილოს ფირფიტა (ამოკვეთილი) ქართული წარწერით:

„ქრისტე, ყოვლადძლიერო, შეიწყალე აფხაზთა კათალიკოსი, ბატონი მაქსიმე, ამინ“ [13]. როგორც ჩანს, მაქსიმემ ეკლესია განაახლა.

ინტერიერის მხატვრობა უხეშად არის შესრულებული და ყველგან წითელი ფერი სჭარბობს.

პორტიკი ნახევრად დანგრეულია; თლილი ქვების ნაირფეროვნება (ზოგან ღია თუ მუქი ცისფერი, ზოგან კი წითელი თუ ყვითელი ძარღვებითა და ხაზებით დამშვენებული) საოცრად ლამაზ იერს აძლევს მთელ ნაგებობას, რომელიც მწვანედ მოჭიქული კრამიტით არის გადახურული.

ეკლესიის გალავნის გარეთ, ძველი ცაცხვის ქვეშ ვნახე დიდი თლილი ქვა, რომლის სიგრძე იყო 7 ფუტი, სიგანე – 3, ხოლო სისქე 12.5 ფუტი. იგი ორ სხვა ქვაზე იყო გადებული, როგორც მერხი, მის გვერდით კი იყო მეორე ლოდი, რომელსაც მაგიდასავით სწორი ზედაპირი ჰქონდა; ვფიქრობ, რომ ეს ქვები ამ მხარის ძველი საკურთხევლები ან რაღაც ისეთი მაგიდებია, როგორიც ზემოთ უკვე აღვწერე. ძეგლებს ერთიანად მოსდებოდნენ კოპიტები, სურო და ბროწეულის ხეები.

ეკლესიის მღვდელი მსუბუქად გაგვიმასპინძლდა: ძირითად კერძად დამარილებული ტახი მოგვართვა. დავბრუნდით ოზურგეთში, რომელიც აქედან 7 ვერსით არის დაშორებული. აქ ფონით გადავლახეთ ბჟუჟი; გურიის ამ ნაწილის მდინარეებს შორის იგი ყველაზე დიდია, მაგრამ თავის მნიშვნელობას კარგავს მას შემდეგ, რაც უერთდება ნატანებს, რომელიც მას საკუთარ სახელსაც კი არ-

¹ იხილეთ ატლასი, ტ. II.

თმევს, მიუხედავად იმისა, რომ ეს უკანასკნელი ნატანებში აჭის-წყალთან, აგიდაყვასთან და ბაზისწყალთან ერთად ჩაედინება. ოზურგეთში ჩასვლამდე ჩვენ სამჯერ მოგვიხდა ბუუჟის გადალახვა.

ასკანა. 7 ოქტომბერს ახალ ექსკურსიაზე წავედი: მინდოდა მენახა გურიის მთავართა ერთ-ერთი ციხე-კოშკი. როგორც გვითხრეს, ასკანა [14] ოზურგეთიდან 15 ვერსით იყო დაშორებული. თავდაპირველად გავიარეთ ვაკე ადგილი, სადაც სკურჩა და ნატანები [15] გაედინებიან; ყველგან ყანები და შემოლობილი საკარმიდამოები გვხვდებოდა. ნატანების უკან ნიადაგი პორფირიტის ერთადერთი ნაკვალევით იყო დანაოჭებული.

როდესაც ჩავედით გურიის მთების ძირში მდებარე სოფელ ბახვში, ჩემმა თანამგზავრებმა აქ მოინდომეს ლამის გათევა, თუმცა ასკანამდე მხოლოდ სამიოდე ვერსილა გვაშორებდა. დიდად გავიხარე, რადგან შემეძლო ეს დრო სათანადოდ გამომიყენებინა: ავსუღიყავი იქვე ახლოს, ზღვის დონიდან 2 თუ 2,5 ათასი ფუტის სიმაღლის მთაზე.

დავტოვე ძველისძველი კაკლის ხეები, რომლებიც ჩვენს ქოხს საამო ჩრდილს ფენდნენ და დიდი გაჭირვებით გავიკვალე გზა მუხის, ნაბლისა და იელის მშვენიერ ხეებს შორის, ერთიანად რომ შეემოსათ ეს დამრეცი ფერდობები, რომლებიც ძირითადად პორფირიტნარევი მოყვითალო ქარსის მასისაგან შედგებოდნენ, აქა-იქ კი პორფირიტის მთელი წყებები მოჩანდა.

როდესაც ავედი მთის წვერზე, სადაც აყვავებული იელი და მოგრძო და მრგვალი შავი ნაყოფით დახუნძლული კავკასიური მალალი მოცვი ვნახე, მზის ჩასვლისას მომაჯადოებელი სანახაობის წინაშე აღმოვჩნდი: მზე ზღვის მოკაშკაშე საფარის უკან ჩადიოდა და ჩემ თვალწინ ისეთი ვეებრთელა პეიზაჟი გადაიშალა, რომლის წარმოდგენაც კი შეუძლებელია. იმ უმნიშვნელო წვრილმანების გამოკლებით, რომლებიც ისევე, როგორც კავკასიის ქედი, შორს, უკიდევანო სივრცეში იკვეთებოდნენ, ჩემ ფეხქვეშ გეოგრაფიულ რუკასავით იყო გადაშლილი მთელი გურია; მე ზემოდან დავყურებდი შემოქმედს, ლიხაურს, ოზურგეთს; თვალს ვაყოლებდი ყველა მდინარეს, რომელიც ამ ნაყოფიერ არემარეზე, მწვანე ყვავილნარში გაედინებოდა.

ველური მთის წვერზე ეულად მყოფს, ამგვარი სანახაობის წინაშე წუთიერად პოეტური განწყობა დამეუფლა, სულიერად ავმაღლდი და გონებაში საინტერესო აზრებმა გამიელვა, ბუნების ამ მშვენიერების ფონზე გული სიმშვიდითა და რწმენით ამევსო.

8 ოქტომბერს იმ კლდის ძირში მივედით, რომელსაც გარს უფ-

ლის ბახვისწყალი [16]. კლდეზე ასკანის ციხე დგას; ვინრო საცალ-ფეხო გზა უფსკრულის ნაპირს მიუყვება და მოცისფრო პორფირიტის უზარმაზარ ლოდებს შორის მიიკლავება. ამ ყველაფერს აგვირგვინებს ულამაზეს ხეთა მწკრივები მათ შორის ლამაზად ჩამოკიდებული იელის ყვავილების მტევნებით. დიდი ნვალებით ავედით ორფერდა, გრძელ მთაზე და როგორც იქნა, მოვადექით ციხეს, რომელიც მთის რამდენიმე, შეჯგუფებულ მწვერვალზე იყო აღმართული. თავდაცვის მიზნით აქ მიწის ყველა უსწორმასწორო ადგილი იყო გამოყენებული, ციხეში კი მხოლოდ ერთი, კლდეზე მიყუდებული კიბის მეშვეობით ადიოდნენ.

ციხე შედგებოდა ორი კოშკისა, რამდენიმე ხის ქოხისა და ერთი, სანახევროდ პორფირიტულ კლდეში ნაკვეთი სამლოცველოსაგან. ცენტრში იდგა ცისფერი პორფირიტის რამდენიმე დიდი ლოდი: ისინი წყალსატევებისათვის წვიმის წყლის მოსაგროვებლად სპეციალურად ამოედარათ. აქ წყალი კლდეში ამოკვეთილი პატარა ღარებისა და წყალსადინარი მილების მეშვეობით სახურავებიდან და კლდის ზედაპირიდან ჩაედინებოდა.

მთავარ ქოხს ნახევრად ფარავს ვენახის მშვენიერი ტალავერი, ლელვის ხე და იელი კი ისე მოდებულან კედლებსა და კლდეებზე, რომ ადგილს ეცილებიან სუროს.

ციხე 1805 წელს განაახლა გურიელმა [17] და იგი სახელმწიფო საპყრობილედ გადააქცია. აქ ვნახე რამდენიმე ტუსალი და მათ შორის ერთი – გურული. იგი ციხის ეზოში სეირნობდა თავის ვაჟთან ერთად, რომელთანაც ჯაჭვით იყო გადაბმული და ვერც დღისით და ვერც ღამით ვერ შორდებოდა; როგორც ამიხსნეს, მას თურმე თურქებისათვის საკუთარი ვაჟის ტყვედ მიყიდვა სურდა, მაგრამ შეიპყრეს და ჩათვალეს, რომ მან სწორედ ასეთი სასჯელი დაიმსახურა.

სადილზე მისვლა გვაგვიანდებოდა, რადგან უკან ჯერ ფეხით უნდა ჩამოვსულიყავით, შემდეგ კი ისევ უნდა ავსულიყავით, ციხის პირდაპირ მაღალ ბორცვზე, აქაურ მღვდელთან, რომელმაც მიგვიპატიჟა და მშვენივრადაც გაგვიმასპინძლა¹.

¹ აი, კიდევ ერთი მენიუ (ისევ და ისევ პატიებას ვთხოვ სწავლულებს): შემწვარი წინილი ბრონეულის წვენში, შემწვარი გოჭი, შებოლილი ტახის ლორი, ყველიანი პური, ნაცარში მაგრად მოხარშული კვერცხები – გაფცქვნილი და მარილმოყრილი, სხვადასხვა სახის ყველი, ვაშლი, საუკეთესო ღვინო.

დამონმებული ლიტერატურა და კომენტარები:

1. ბჟუჟი – მდინარე ოზურგეთის რაიონში, მდ. ნატანების მარცხენა შენაკადი.
2. აჭისწყალი – მდინარე ოზურგეთის რაიონში, მდ. ბჟუჟის მარცხენა შენაკადი.
3. ლიხაური – სოფელი ოზურგეთის რ-ში; ადრეფეოდალურ ხანაში გურიის საერისთავოს პოლიტიკური ცენტრი. ლიხაურისა და სოფ. ჭანიეთის საზღვართან შემორჩენილია გვიანდელი შუა საუკუნეების ციხესიმაგრე – ლიხაურის ციხე (თამარის ციხე, ჭანიეთის ციხე): „... არის მხოლოდ ერთი ციხე ლიხაურში, აჭის მეზობლად, რომელიც დიუბუა დე მონპერემ აღწერა“ (დ. ბაქრაძე, არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში, ბათუმი, 1987, გვ. 20-21). რიყის ქვით ნაგებ ციხეს ჩრდილოეთიდან ორსართულიანი კარიბჭე აქვს, გალავნის ოთხივე მხარეს კი სათოფურებიანი კოშკებია განლაგებული, აქვე შემორჩენილია წყლის ჭაღ. მკვლევართა აზრით, ციხე არა მხოლოდ დამცავი, არამედ საცხოვრებელი დანიშნულებისაც იყო (ი. გომელაური, ლიხაურის ეკლესიის სამრეკლო, „ძეგლის მეგობარი“, 1969, №17). საგულისხმოა, რომ ეს ციხე არ არის მოხსენიებული ვახუშტი ბატონიშვილის ნაშრომში, ამის თაობაზე დ. ბაქრაძე წერდა: „ვახუშტის, როცა თავის „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“-ს ადგენდა, როგორც ჩანს, ხელთ ჰქონდა მეტ-ნაკლებად ზუსტი ცნობები მხოლოდ ქართლის, კახეთის, იმერეთისა და საათაბაგოს ნაწილის შესახებ; ხოლო მისი ცნობები ძველი საქართველოს სამეფოს სხვა მხარეთა შესახებ საერთოდ მეტისმეტად აბნეულია. ამიტომ... იგი მეგზურობას ვერ გაგვიწევს არათუ ჩურუქ-სუს, აჭარისა და ჭოროხის აუზის, არამედ თვით გურიის შესწავლის დროსაც“ (იხ. დ. ბაქრაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 21). ლიხაურში შემორჩენილია აგრეთვე XIII ს. II ნახევრით დათარიღებული ღვთისმშობლის დარბაზული ეკლესია (გადაკეთებული) და სამრეკლო (აგებულია 1422 წ.).
4. შატობრიანი – ციხესიმაგრე ბრეტანსა და ანჟუს საზღვარზე, შედგება ორი ერთმანეთისაგან მკაფიოდ განსხვავებული ციხისაგან: 1 – ძველი, XI ს-ში აგებულია ბრიანის მიერ, რომელსაც უკავშირდება ქალაქის დაარსება, და 2 – ახალი, XVI ს. I ნახევარში რენესანსულ სტილშია ნაგები. დღეისათვის აქ განლაგებულია სასამართლო უწყება და სხვადასხვა ადმინისტრაციული დაწესებულებები.

- იტომი – მთა საბერძნეთში, მესენის რეგიონში (პელოპონესის ნაკსამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში).
5. მონბლანი – (“თეთრი მთა“), დას. ევროპის უმაღლესი მწვერვალი ალპებში, საფრანგეთისა და იტალიის საზღვარზე.
 6. იუნგფრაუ (“ახალგაზრდა ქალწული“), ალტელსი, ფოლიერა – მწვერვალები შვეიცარიის ალპებში.
 7. ფებოსი (“კაშკაშა, ბრწყინვალე“) – ბერძნულ მითოლოგიაში ღმერთ აპოლონის ეპითეტი.
 8. აგიდაყვა – მდინარე გურიაში, გაედინება სოფ. მაკვანეთის (ოზურგეთის მუნიციპალიტეტი) ტერიტორიაზე, მდ. აჭისწყლის შენაკადი.
 9. შემოქმედი – სოფ. შემოქმედში (ოზურგეთის მუნიციპალიტეტი), მდ. ბუჟუის მარცხენა ნაპირზე, დაბალ მთაზე აგებული სამონასტრო კომპლექსი, რომელიც ორი ტაძრისაგან შედგება: განვითარებული შუა საუკუნეების ღვთაების ტაძარი და უფლის ფერისცვალების სახელობის გუმბათიანი ეკლესია (XVI ს.), რომელიც „ზარზმის“ სახელით არის ცნობილი. კომპლექსი შუა საუკუნეების ქართული კულტურის კერა იყო, ჰქონდა მდიდარი წიგნსაცავი; აქ მოღვაწეობდა იაკობ შემოქმედელი. დ. ბაქრაძის გადმოცემით „ამ ეკლესიების გარეგნობა სულაც არ შეეფერება მათს ისტორიულ მნიშვნელობასა და სიმდიდრეს. ეკლესიები არ არის ვრცელი, ამასთან დასახიჩრებულია გვიანდელი მინაშენებით და უხეირო ყავრის სახურავით“. მისივე აზრით, ფერისცვალების ეკლესია დიუბუას შეცდომით მოეჩვენა მაცხოვრის ეკლესიაზე უძველესად, რადგან ვერ გაითვალისწინა, რომ ცისფერი პორფირიტი უფრო რბილია და დროთა განმავლობაში ადვილად იფიტება (იხ. დ. ბაქრაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 104-106). შემოქმედის მონასტერი აღწერილი აქვს ვახუშტი ბატონიშვილსაც (“... მთის ძირში არს შემოქმედი, ეკლესია დიდშენი, გუმბათიანი, შემკული ყოვლითა. იყო ესე საარქიმანდრიტო, აწ არს საეპისკოპოზო. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი მას ქუეითის გურიისა“ (ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბილისი, 1973, გვ. 791).
 10. პოლკოვნიკი პუზირევსკი – 1820 წ. იმერეთის მმართველად დანიშნეს კურნატოვსკის ნაცვლად და პირადად ჰქონდა დავალებული მღვდელმთავრებისა და თავადების შეპყრობა და რუსეთს გადასახლება, რასაც გადაჭარბებული ენთუზიაზმით ასრულებდა; მის სახელს უკავშირდება მიტროპოლიტ დოსითეოს ქუთათელის მკვლელობა (იხ. ა. კიკვიძე, საქართველოს ისტორია, XIX

საუკუნე, თბილისი, 1954, გვ. 108-113; Акты, собранные кавказской археографической комиссией, т. VI, ч. I, №574, 797, 801). 1820 წ. აპრილში იგი ჯარით დაიძრა შემოქმედისაქენ ქაიხოსრო გურიელის (გურიის მთავრის ბიძის) დასასჯელად, რომელმაც ამბოხებულთა მიერ მეფედ გამოცხადებული ივანე აბაშიძე (სოლომონ I-ს ასულის – დარეჯანის ვაჟი) შეიფარა. შემოქმედის ციხეში მას არავინ დახვდა, უკან დაბრუნებისას კი გურულებმა მოკლეს (იხ. В. Потто, Кавказская война, т. 2, Ермоловское время, Москва, 2008).

11. სენ-დენი – გადმოცემის თანახმად, პარიზის გარეუბანში – სენ-დენიში (ამჟამად იგი ქალაქის ფარგლებშია მოქცეული) პირველად III ს-ის შუახანებში აგებულ იქნა ტაძარი პარიზის პირველი ეპისკოპოსის – წმ. დენის (დიონისეს) მიერ. VII ს-ში მეფე დაგობერმა ტაძრის გვერდით დააარსა სააბატო, რომელიც მოგვიანებით საფრანგეთის ყველაზე ცნობილ და მდიდარ სააბატოდ გადაიქცა, სადაც მეფეებსა და დედოფლებს კრძალავდნენ. XII ს. შუა ხანებში ძველი ტაძრის ადგილას მეფის ფავორიტისა და მრჩევლის – აბატ სიუჟეს თაოსნობით აგებულ იქნა ბაზილიკა სენ-დენი, რომლის არქიტექტურა მთელ ევროპაში გოთიკური სტილის განვითარებას დაედო საფუძვლად.
12. სავარაუდოდ, იგულისხმება გრაფი რომან იგნაცი ფრანტიშეკ პოტოცკი (1741-1809), პოლონელი პოლიტიკოსი, ჟურნალისტი და მწერალი.
13. მაქსიმეს სახელით აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) ორი კათალიკოსია ცნობილი: მაქსიმე I (მაჭუტაძე) – 1639-1657 წწ. და მაქსიმე II (აბაშიძე) – 1776-1795 წწ.; დ. ბაქრაძის აზრით აქ იგულისხმება კათალიკოსი მაქსიმე I (მაჭუტაძე), რომელიც 1639 წლამდე შემოქმედის ეპისკოპოსი იყო (დ. ბაქრაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 105; საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქები, თბილისი, 2000, გვ. 148-149, 168-171).
14. ასკანის ციხე – ფეოდალური ხანის ციხესიმაგრე ბახვისწყლის მარცხენა ნაპირზე, სოფ. ასკანაში. ციხის უძველესი ფენა ადრინდელი ფეოდალური ხანისაა, უახლესი კი – XIX ს-ისა. 1805 წ. ქაიხოსრო გურიელმა ციხე განაახლა და სამთავროს საპყრობილედ აქცია. დიუბუას მიერ აღწერილი ხის ქოხები არ შემორჩენილა, სამლოცველო და გალავანი კი საგრძნობლად დაზიანებულია (ენციკლოპედია საქართველო, ტ. I, თბ., 1997, გვ. 228).
15. სკურჩა – მდ. ბჟუჟის შენაკადი (ოზურგეთში).

16. ბახვისწყალი – მდინარე გურიაში, მდ. სუფსის მარცხენა შენაკადი, სათავეს იღებს მესხეთის ქედიდან, გაედინება ოზურგეთისა და ჩოხატაურის მუნიციპალიტეტების ტერიტორიაზე.
17. გურიელი – იგულისხმება ქაიხოსრო ბატონიშვილი (გარდ. 1829 წ. თურქეთში), გიორგი V გურიელის ვაჟი, გურიის სამთავროს რეგენტი 1797-1809 წწ. ასევე მოიხსენიებოდა, როგორც ქაიხოსრო IV გურიელი.

Lela Mikiashvili

Doctor of History, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology, Senior scientist-researcher of the Department of Modern and Contemporary History

Description of the Likhauri and Shemokmedi Episcopal Cathedrals in „The Travels“ of Frederic Dubois de Monpereux

Summary

The third volume of Frederic Dubois de Monpereux's "The Travels"(Frederic Dubois de Monpereux, Voyage autour du Caucase chez les Therkesses et les Abkhases, en Colchide, en Georgie, en Armenie et en Crimee, t. I-VI, Paris, 1839-1843) contains interesting material about Guria. One of its chapters is dedicated to the description of Likhauri and Shemokmedi attractions. The Likhauri (Tamar / Chanieti) fortress is a Late Medieval monument; in the Shemokmedi monastery complex there is a God's temple of the High Middle ages and the 16th century domed Church „Zarzma“. The article presents materials on the mentioned monuments with relevant comments.